

Helyzetjelentés, Frankfurt előtt

A piaccgazdaság eszmekínálata meglehetősen nyomorúságos

EÖRSI ISTVÁN

Magyarország hagyományosan olyan ország, amelyet lelki sérülés nélkül csak humoristák viselhetnek el. Aki történelemlényeinket tanulmányozza, arról értesül, hogy évszázadok óta megnyertünk minden csatát, csak éppen a háborúkat veszítettük el. 1920-ban a trianoni békeszerződés folyományaképpen az ország területének kétharmadával együtt odalett a tengerünk is, és ettől kezdve egy ellentengernagy uralkodott hazánkban. A királyság intézménye megszűnt, de államiságunk legfőbb jelképe a „Szent Korona” maradt. 1956 novemberében egy magát „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány”-nak becézó szovjet ügynökség szétverte a munkások és a parasztek forradalmi és öngazgatási szervezeteit, felakasztotta és börtönbe zárt töméntelen munkást és parasztot. A rendszerváltozás idején a kommunisták utódpartja mindenkinél előbb hirdette meg a kapitalizmust. 1998-ban a fiatal demokraták partja került kormányra, mely emberjogi problémákra érzékeny demokratikus szervezethez kezdte meg pályafutását, de minthogy a baloldalon nem talált elegendő szavazóra, egyik napról a másikra jobboldalivá lényegült át, vezetői megváltoztatták ruhájukat, szókincsüket, arcvonásait, és jelenleg azzal büszkélkedhetnek, hogy együttműködnek – Európában egyedül – a szélsőjobboldallal. Köztársaságban élünk, de most ők, a fiatal demokraták javasolják, hogy az alkotmány rögzítse: a magyar államiság legfőbb szimbóluma a „Szent Korona”.

Az atavisztikus gondolkodási formák reneszánszát nagyban segítette, hogy tíz évvel ezelőtt olyan értelmiség üdvözölte a szabadságot, amelyet erkölcsileg megviselt a már-már barátságos diktatúra gondoskodó kegye. Ez az értelmiség az 1956-os forradalom brutális leverése után egyéb észlelhető alternatíva híján különbékét kötött a pártállami vezetéssel. Elismerete ennek hatalmát, és cserében nagyobb szabadságot és jobb életkörülményeket kapott, alkotmányos biztositások nélkül, felülről szakadatlanul áramló ajándékok formájában. Ez a forma értelmis, értékalkotó tevékenységet tett lehetővé, egy tabukkal körülhatárolt tágas terepen. Másrészt persze az efféle függőség erkölcsi deficittel jár. Az értelmiség zöme, amely nem akart rossz lelkiismerettel élni, elfojtotta a forradalomnak és az iszonyatos megtorlásnak az emlékeit, hogy önvád nélkül élvezhesse kompromisszuma hozadékát. A rendszerváltozás után viszont, hogy megmentse élete folyamatoságát, kilátástalan kísérletet tett arra, hogy összhangba hozza múltját az új demokrácia normáival.

A legkézenfekvőbb módszert a provincia kínálta. A magyar – úgymond – csak azért nem pusztult el ezer éven át a szláv és germán népek gyűrűjében, egymást változtató megszállók alatt, mert megtanult külsőleg alkalmazkodni az idegen követelményekhez. Az alkalmazkodás, ez a par excellence magyar tulajdonság nem gátolta, hanem táplálta a lélek legmélyében az ellenállás szellemét. A Kádár-korszak gyérszámú ellenzéke nem magyar, mint ezt igazgasa is bizonyítja, de persze nem is szláv vagy germán, hanem zsidó vagy zsidó szellemiségű. Minthogy azonban a kommunizmus is az, Kádár apparátusa és ellenzéke egy töről fakad, mindketten idegenek kulturális értelemben – harcuk valójában titkos megegyezésen alapuló munkamegosztás volt. Csak hogy e felfogás szerint a liberalizmus és a mögötte álló nemzetközi nagytöke is zsidó képződmény. A pártállam egykori ellenzéke tehát most egy másik erővel fog össze, amely lényegét tekintve ugyanaz az erő, és épp olyan idegen a magyarságtól, mint amaz.

A frankfurti zsarnokság című tanulmányában Csurka István, egy szélsőjobboldali parlamenti párt vezére, egykori kiváló író és kádáriánus besúgó ki-

fejtette, hogy a frankfurti könyvvásár „Magyarország kozmopolita kiárusítása, ... a magyar önfeladás és a magyar agónia része”. A magyar sorskérdéseket, például az 1956-os forradalom vagy a magyar gulag problémái még elvéve sem jutnak el Frankfurtba, helyettük a holokausz-irodalom élvez majd ott monopóliumot. Ez az egyébként hazug diagnózis félmillió magyar állampolgár leölését nemcsak kiiktatja a magyar problémák köréből, hanem szembe is állítja velük. Mindazonáltal nem írnám le Csurka nevét, ha nem találtam volna az említett tanulmányban a következők kitételét: „Nemzetközi író, sikeres liberál-homoszexuális-hermafrodita-kozmpolita író.” Ez a felsorolás 1999-ben megszületett – hogyan lehetséges ez? Az idézett jelzők közül a „nemzetközi”, a „liberál” és a „kozmpolita” csak a „zsidó” szó szinonimája, a „homoszexuális” és a

kulturális hagyományok által megszentelt perspektívának élte meg. A Kádár-korszakban beszerzett morális foltok tovább erősítették e tábor apolitikus hajlamait, mert ezek segítségével az öntörvényű, szuverén szellemiség természetes gesztusává stilizálhatták át – Thomas Mann kifejezésével élve – „hatalomvéde bensőség”-üket. Ez az apolitikus esztétikai magatartás is harmonizál a mai nyugat-európai szellemiséggel. A művészet itt már rég belesimult az egyetemleges munkamegosztás struktúrájába, a Diderot- és Lessing-féle citoyen magatartás legalábbis 1968 óta kivételszámba megy.

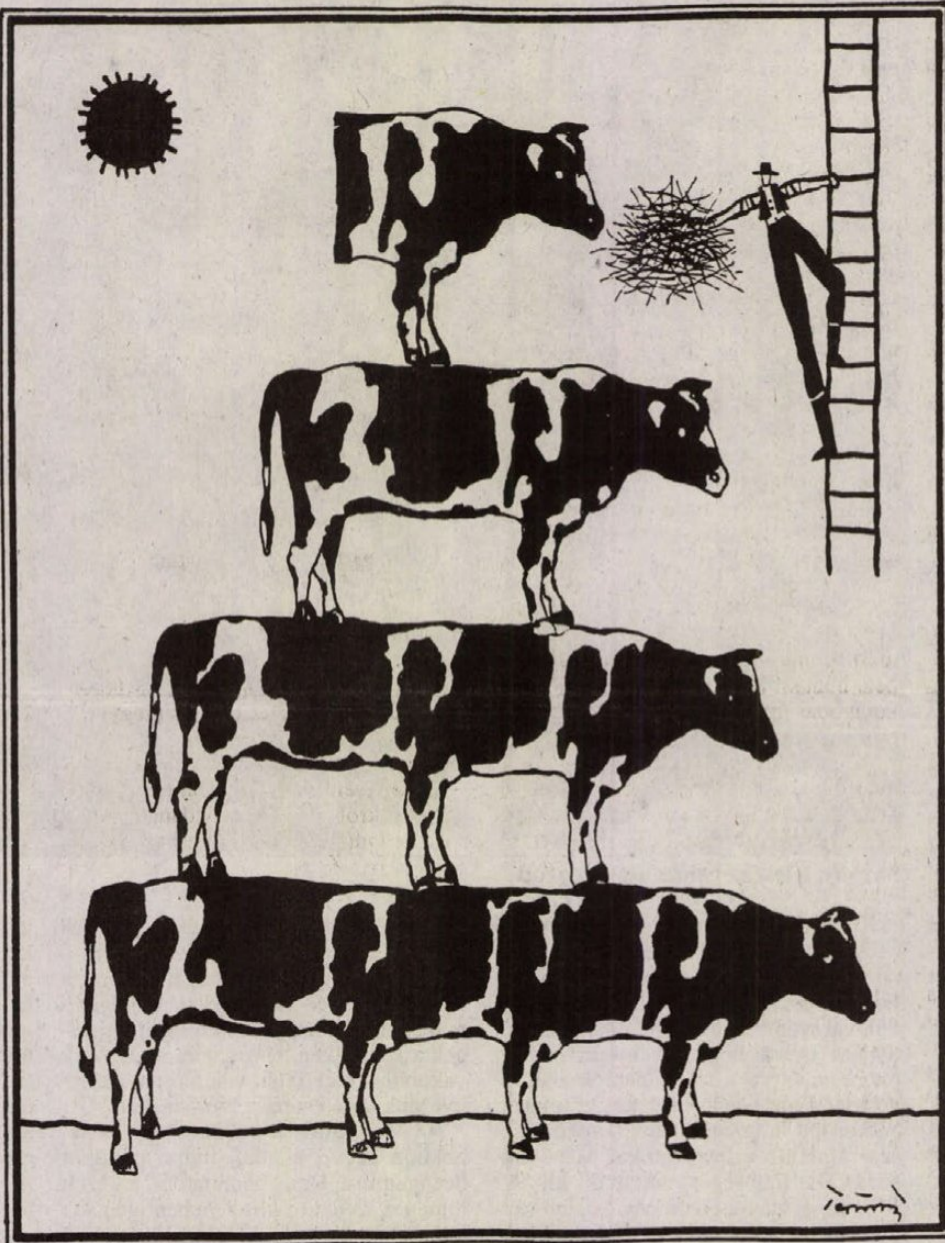
A frankfurti könyvvásár körül dúló viták mély történelmi okokra vezethetők vissza. Kis országok folyamatos megaláztatásának érzik, hogy a világ szellemi anyagcseréjében ők csak az átvevő funkcióját tölthetik be. Mert csak-

lemi környezetben még a polgárosodás és az urbanizáció is veszélyes importnak tetszett, mert hagyományos nemzeti értékeket, történelmi jogokat és együttélési formákat fenyegetett. Magyarországról az európai polgárosodás évszázadaiban nem lehetett a világot egységes nézőpontból áttekinteni, ezért nem fejlődött itt ki jelentékeny dráma vagy filozófia. A szellemi-lelki reakciók öntőformái okolhatók azért, hogy még a XIX. század zseniális magyar lírikusai is messze elmaradnak legnagyobb nyugat-európai kortársaik, mondjuk Heine és Baudelaire mögött az érzület és a gondolkodás modernségének tekintetében.

Az idej frankfurti könyvvásár körül kirobbanó hazai vita akörül forog, hogy a két táborra szakadt magyar irodalom egyik része nyugati piacot keres, és részben talál művészi termékei számára, a másik pedig az eredendő magyar értékek és érdekek feladásának, tehát árulásnak tekinti ezt. Csakhogy ez utóbbi tábor már régen felhagyott az értéktermeléssel, pusztán valamiféle nacionalizmussal, irredentizmussal és rasszizmussal dústított parasztrómantikus ideológiát képvisel a médiában és a kocsmákban. A népies irodalom a harmincas években a koldusi sorban és tudatlanságban tartott parasztek helyzetét és érdekeit fejezte ki. Nagy frói személyiségeket értelt meg ez a társadalmi feladat. Amde az a parasztság, amelynek szószólói és ábrázolói voltak, 1945-ben a földosztással, majd a parasztfiatalok tömeges középiskolai és egyetemi képzésével megszűnt. A kolhozosítás nyomorúsága aztán a népies mozgalom újabb nemzedékének adott mondanót és küldetés tudatot. Azóta azonban ennek az iskolának az frói kihaltak vagy elhallgattak. Ezzel szemben az urbánuspolgári irodalom egyre-másra termeli ki az új tehetségeket. Ez az irodalom bizakodással néz az idej könyvvásár, és az itt várható megmérettetés elébe.

Bizakodással – de nem jó közérzettel. Magyarországon egyetlen értelmiségi csoportnak sincs jó közérzete. Talán túlzott várakozásokat fűztünk a pártállam összeomlása után a kialakítandó kapitalista demokráciához. Talán szükségünk volt az összeomlása után a kialakítandó kapitalista demokráciára. Talán szükségünk volt a szocialista illúziók összeomlása után néhány évtizeddel egy újabb illúzióra. Az illúziók azonban hamar benyújtják a számlát. Minthogy nekünk nem volt olyan Nyugat-Magyarországnak, amely elfogalhata volna Kelet-Magyarországot, és minthogy a vérontást el akartuk kerülni, 1989-1990-ben meg kellett egyezni a régi hatalom képviselőivel. Ennek következtében az uralkodó réteg megőrizte anyagi hatalmának és befolyásának nagy részét, és előnyös hadállásból érvényesítette kapcsolatait és tapasztalatait a ki-robbanó vadkapitalizmus első éveiben.

A vele szemben fellépő érdekszövevények hamar elszájtították a gyors gazdagodás fogásait, egyre hatékonyabban használták és cél érdekében a törvényeket, a törvényen kívül kínálkozó lehetőségeket, és egyre magabiztosabban mozogtak a törvények hézagjaiban. Így aztán a táborokra oszló gazdasági elit és az őket képviselő pártok csalódást és kiábrándulást okoznak, egyik a másik után. Ezért váltották le az 1990 óta tartott választásokon kétszer is a kormányzó pártokat. Az elit új és új csoportjai kaptak lehetőséget arra, hogy villámgyorsan bebizonyítsák: hatalmi éhség és gátlástalan gazdagodási vágy tekintetében nem maradnak el elődeik mögött. Mindeztől okolható a piaccgazdaság működési feltételeit meghatározó kegyetlenség, de közben tudnunk kell, hogy a piaccgazdaságnak nem láthatók, legalábbis egyelőre, életképes alternatívái. Eszmekínálata ezért meglehetősen nyomorúságos. A pártok sem az eszmék, hanem az ambíciók realizálásához kínálnak szervezeti kereteket. Csak a szélsőjobboldal atavisztikus pártjai kedveskednek páratlan intellektuális csemegével. Azt szeretnék, ha a magyar – akárcsak honfoglaló ősei ezerszáz évvel ezelőtt, miként az ősi legenda tartja – ismét lova nyerge alatt puhítaná ebédjét. De ha vezéreik feneke alá néznék, nem nyers húst lennének ott, hanem bankkártyákat és betétkönyveket.

TETTAMANTI BÉLA RAJZA

„hermafrodita” megjelölés pedig azon kívül, hogy a többi háromban rejlt egyetlen jelentést diszkreditálja, arra szolgál, hogy elítéljen minden kisebbségi kultúrát, magatartást és sorsot, mégpedig „nem-magyar” minősége miatt.

De a Kádár-rendszerrel nemcsak az úgynevezett „népi” tábor vezetői egyeztek ki, hanem az „urbánusok” legtöbb kiválósága is, akik a szocializmus, a liberalizmus vagy a politikamentes esztétikai világszemlélet valamelyik iskolájában alakították ki szellemi arculatukat. A magyar forradalom leverése őket is arról győzte meg, hogy halálukig nem szabadulhatnak a pártállam védőszárnyai alól. Kiemelkedő népies és urbánus írók együtt egyeztek meg az állam képviselőivel, és együtt öregbítették a „legvidámabb barakk” hazai és nemzetközi tekintélyét. De míg a népiesek hazai lojalitásukat a külföldön élő magyar kisebbségek érdekvédelmével próbálták megszépíteni, addig az urbánusok a politikamentesség állami csőszökkel őrzött ligeiteiben gyakorlati értékteremtő szertartásaikat. A rendszerváltozás után nekik is össze kellett egyeztetniük magatartásukat lelkiismeretükkel.

Ez az utóbbi csoport azonban nem került szembe az új idők követelményeivel, mert eleve nyugati orientációjú volt. Magyarországon a modern polgári irodalom egy századunk elején alapított folyóiratból eredezteti magát, mely a programatikus „Nyugat” nevet viselte. Ez az irodalom és élet polgárosodását tekintette legfőbb feladatának. Az urbánus tábor tehát a nyugati integrációt

ugyan ezt töltik be, főként a költészet területén: modern korunkban egyetlen nem világnyelvet beszélő nemzet sem kérkedhet egyetemleges hatású lírikussal. Különösképpen így van ez olyan elszigetelt nyelvű kis ország esetében, amilyen a magyar. 1990-ben egy dülseldorfi irodalomtörténész, hogy megdobogtassa hazafias szívemet, közölte: a Petőfi-verseknek négyszáz-nemtudomhány fordítását tartja számon intézete. Én erre tapintatlanul megkérdeztem tőle, hogy hány diákja olvas szabad idejében németül Petőfit.

A nemzeti tudat kánonok barkácsolásával kárpótolja magát. Szakértők – többnyire az élő érdekeltek bevonásával – olyan értékrendet kreálnak, amely át-dolgozza, olykor maga alá is gyűri az elfogadott világirodalmi hierarchiákat. A tehetség fogalmát elvont kategóriának tekintik: nem veszik tudomásul, hogy a fejlődésben elmaradt, partikuláris problémákkal viaskodó országok történelme, társadalmi környezete, konfliktusrendszere még a legnagyobb lángelméket is provinciális mágneses térbe helyezte. Magyarországon egyetlen ember, Ady Endre tudta megfogalmazni ezt, az első világháború kitérőkor: „Sohse tudott az igazsághoz / Igazunk minket eljuttatni” – a provinciális nemzetek legjobbjainak nem a hazugság a legádázabb ellenfele, hanem a helyi, időszerű, testükre szabott igazságok, és az ezek körül dúló szüntelen csetepaté. A magyar porondon tusakodókat például évszázadok óta leginkább a nemzeti függetlenség eszméje tartotta bűvöletében, de ezt az eszmét össze kellett egyeztetniük egy másikkal, amely érvekkel szolgált az országuk területén élő egyéb népek elnyomására. Ilyen szel-